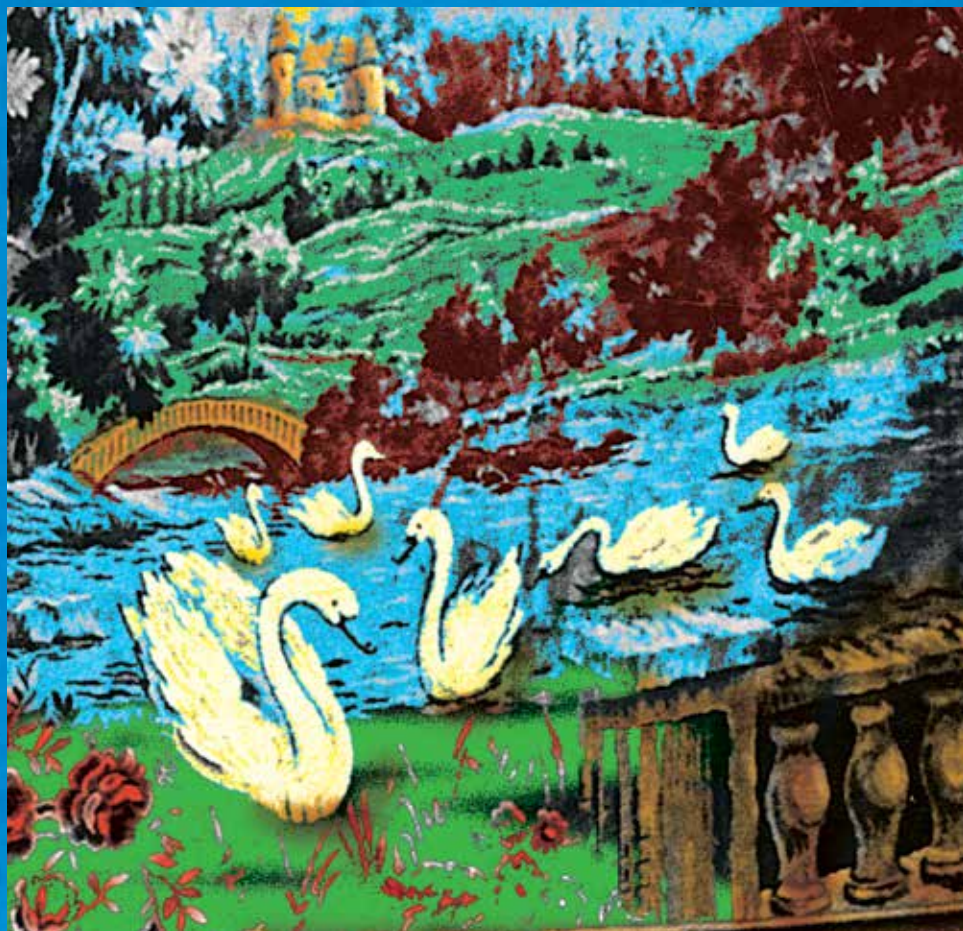

‘Alle wegen leiden naar Gent’

Trajecten van mediterrane migranten
naar de Arteveldestad, 1960-1980

Ondanks de aankomst van nieuwe migrantengroepen in de loop van de voorbije twee decennia, is onze maatschappij nog steeds sterk getekend door de naoorlogse migratie van gastarbeiders en hun families uit de landen rond de Middellandse Zee. Het beeld dat we vandaag hebben van het verloop van die gastarbeidersmigratie is echter doordrongen van stereotypen. Een van die stereotypen is de manier waarop die migranten naar ons land zijn gekomen. In het collectieve geheugen staat de naoorlogse migratie van gastarbeiders naar West-Europa bekend als het resultaat van een officieel rekruteringsprogramma, waarbij speciaal daarvoor bevoegde diensten arbeiders in hun land van herkomst anoniem aanwierven en in groep naar hun bestemming brachten. De aankomst van hun families wordt gekaderd in een proces van gezinshereniging, dat na de befaamde migratiestop op gang kwam. In deze bijdrage gaan we na in hoeverre dat beeld overeenstemt met de historische realiteit. Verschillende migratietrajecten komen aan bod en worden beschouwd binnen hun economisch en politiek historische context. We focussen daarbij op één casus, met name de migratietrajecten van mediterrane migranten naar de stad Gent in de periode 1960-1980. De focus op het lokale niveau laat toe een gedetailleerd inzicht te krijgen in het specifieke verloop van de migratietrajecten. De mechanismen die op die manier blootgelegd worden, hebben echter een ruimere geldigheidswaarde.

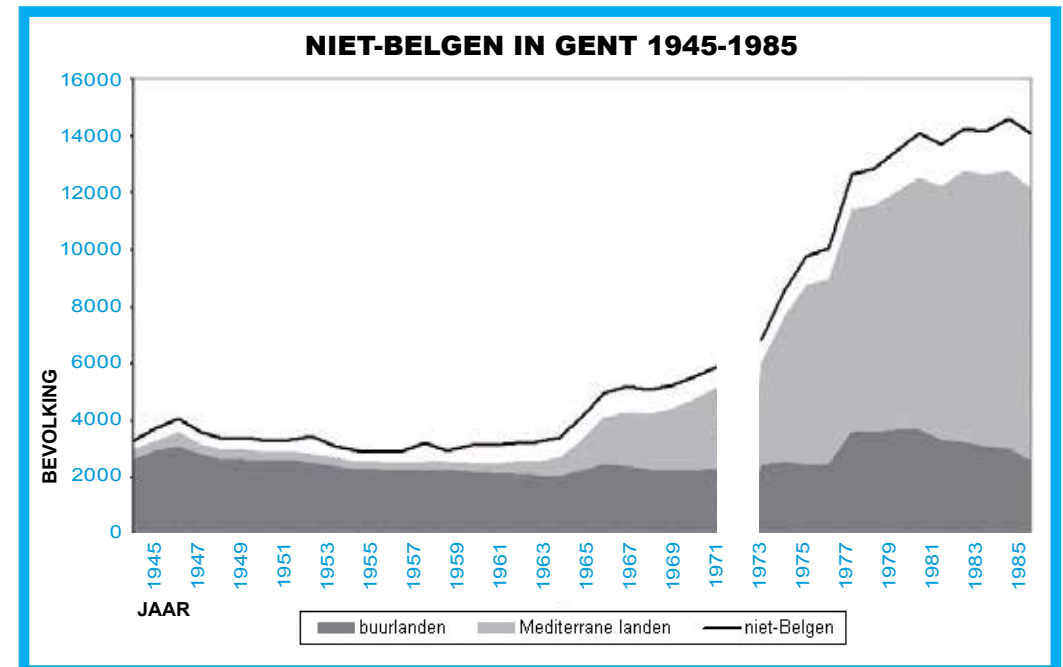
In de loop van het interbellum maakte België een evolutie door van emigratieland naar immigratiebestemming. Steeds meer internationale migranten vonden de weg naar de Belgische steden en industrie. Aan Gent ging die evolutie echter grotendeels

◀ Detail uit een foto van een Turks interieur (zie p. 60).

voorbij. Zelfs na het einde van de Tweede Wereldoorlog telde de stad nog maar 3300 niet-Belgische inwoners, die samen slechts 2 procent van haar totale bevolking uitmaakten. Het aantal en percentage buitenlanders in Gent bleef tot het midden van de jaren 1960 laag, maar kende vanaf toen een snelle en bijna constante groei, van 4140 of 3 procent van de totale bevolking in 1965, over 14.570 of 6 procent in 1984, tot 17.211 of 8 procent in 1999.¹ Vanaf 1985, maar nog meer na 1999 zijn de cijfers niet langer betrouwbaar, doordat vele niet-Belgen vanaf toen ofwel automatisch Belg werden ofwel gebruikmaakten van de sterk versoepelde naturalisatieprocedure om de Belgische nationaliteit te krijgen en zo uit de statistieken verdwenen.² Voor de periode 1960-1980, die in deze bijdrage belicht wordt, laten de cijfers wel toe een relatief accuraat beeld van de aanwezigheid van buitenlanders in de stad te schetsen.

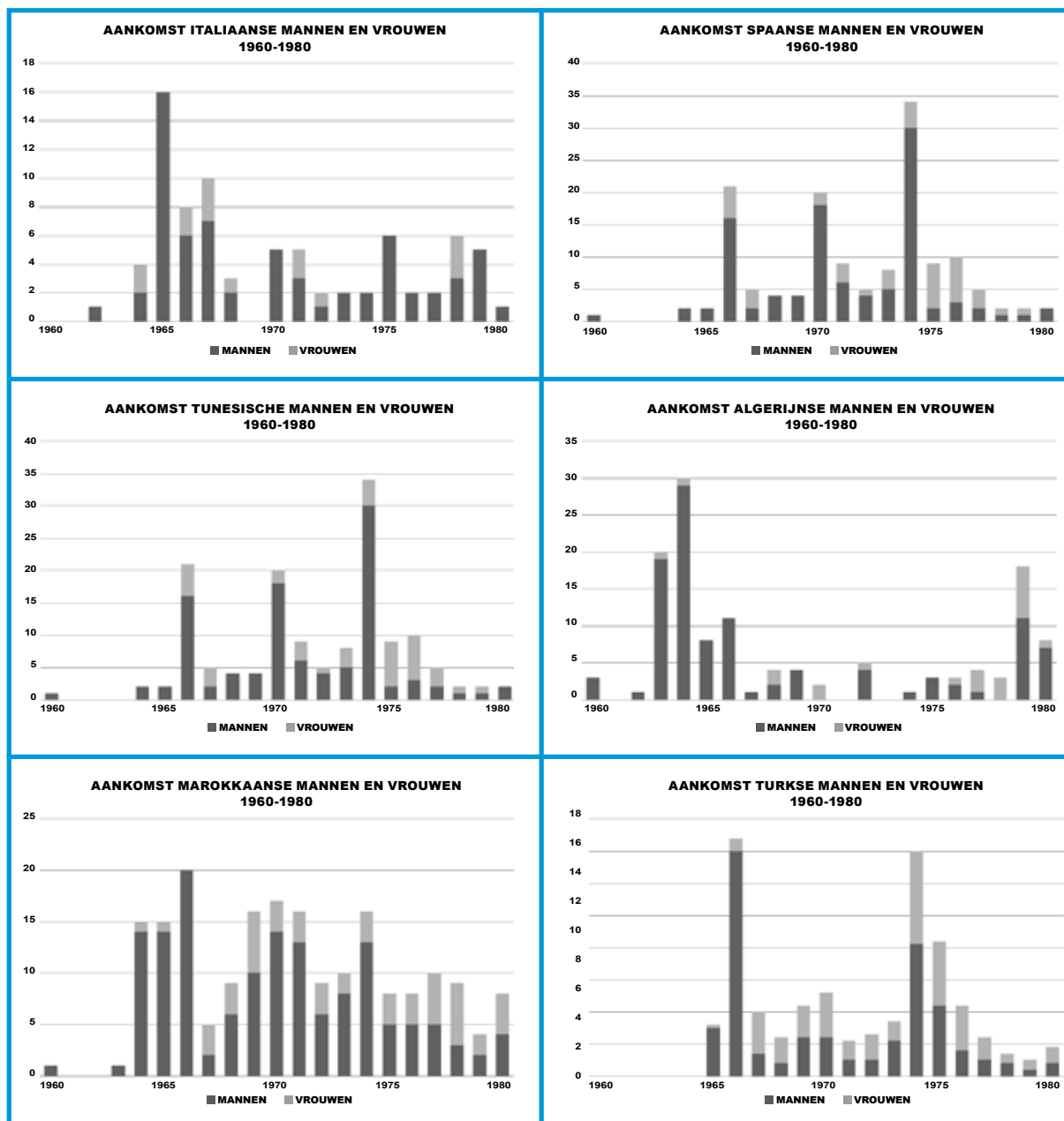
De immigratiebewegingen van de jaren 1960 en 1970 vormen voor de stad Gent het begin van een onomkeerbare evolutie. Van een ‘witte’ stad veranderde Gent in een ‘gekleurde’ stad met een omvangrijke migrantenbevolking, die zich permanent vestigde en het uitzicht van de stad en haar bevolking ingrijpend wijzigde. Gedurende lange tijd bestond de buitenlandse bevolking in Gent vooral uit migranten die uit de buurlanden afkomstig waren, en hun niet-genaturaliseerde nakomelingen. In 1945 maakten zij nog 80 procent uit van alle niet-Belgen in Gent. Het was echter niet die immigratie die verantwoordelijk was voor de plotselinge groei van de Gentse buitenlandse bevolking vanaf de jaren 1960. Die was volledig toe te schrijven aan de aankomst van migranten afkomstig uit de landen rond de Middellandse Zee, die al snel de niet-Belgische bevolking van Gent gingen domineren, terwijl Nederlandse, Franse, Duitse, Britse en Luxemburgse immigranten hun aantal uit de directe naoorlogse periode bestendig zagen. Het aandeel van de mediterrane immigranten en hun nakomelingen in de buitenlandse bevolking van Gent groeide aan van een kleine 10 procent tussen 1945 en de vroege jaren 1960, tot meer dan 25 procent in 1965 en 67 procent in 1984. Hun aantal steeg op spectaculaire wijze, van iets meer dan 300 in de directe naoorlogse periode tot 1086 in 1965 en 9725 in 1984. Het effect van die ‘nieuwe’ migratie op het uitzicht van de stedelijke bevolking werd versterkt door een aanzienlijke stadsvlucht die gelijktijdig plaatsvond, waarbij veel gevestigde Gentenaars de stad verlieten om zich in de voorsteden en op het platteland te vestigen. Tussen 1960 en 1984 nam het aandeel van de mediterrane bevolking in het totale aantal inwoners toe van 0,2 procent tot meer dan 4 procent.³

Vanaf het midden van de jaren 1980 kwamen nieuwe groepen immigranten in Gent aan. Zij gaven de Gentse niet-Belgische bevolking een meer gediversifieerd profiel. De aankomst van een groep Ghanese vluchtelingen legde de basis voor een kleine Ghanese gemeenschap die tot vandaag in de stad aanwezig is.⁴ Vanaf het einde van de jaren 1980 kwamen ook belangrijke aantallen Chinese en Indiase immigranten in Gent wonen. In de jaren 1990 werden zij vergezeld door vluchtelingen uit ex-Joegoslavië en door Oost-Europese en Congolese immigranten, van wie velen in Gent een permanente thuis vonden. Ook de 21e eeuw bracht nieuwe migratiestromen naar Gent op gang. De stad huisvest vandaag meer dan 150 verschillende nationaliteiten, met de Bulgaarse immigranten als grootste groep.⁵

De niet-Belgische bevolking van Gent, 1945-1985. (Stadsarchief Gent De Zwarte Doos, Jaarverslagen stad Gent). Onder mediterrane landen worden die landen verstaan die het gros van de gastarbeidersmigratie leverden: Portugal, Spanje, Italië, (ex-)Joegoslavië, Griekenland, Turkije, Tunesië, Algerije en Marokko. Het Midden-Oosten, Egypte en Libië werden niet meegerekend. Ook vluchtelingen werden niet meegeteld. Over 1972 zijn er geen data. De aangroei in 1977 werd grotendeels veroorzaakt door de fusie van de stad Gent met tien randgemeenten.

Ondanks zijn huidige profilering als ‘superdiverse stad’ is Gent vandaag nog sterk getekend door de naoorlogse migraties uit de landen rond de Middellandse Zee en dan vooral de Turkse migratie. De Turkse gemeenschap in Gent heeft door haar grote activiteit op ondernemingsvlak, in het verenigingsleven en in de politiek, een heel zichtbare plek in het stadsbeeld veroverd. De migranten die tegelijk met de Turkse nieuwkomers de stad binnenkwamen, zijn niet zo dominant geworden. Dat was aan het begin van de jaren 1960 niet te voorspellen; ook Spanjaarden, Italianen, Algerijnen, Marokkanen en Tunesiërs kwamen toen in belangrijke aantallen naar Gent, vaak om dezelfde redenen en op dezelfde manier, ook al zijn er verschillen tussen de nationale ‘groepen’.⁶ Het zijn die migranten die Gent voor het eerst een ‘multicultureel’ uitzicht gaven. In de volgende paragrafen worden de migratietrajecten van die mediterrane migranten in de periode 1960-1980 naar Gent uitgeplozen. Wie waren die migranten? Waarom kwamen zij naar Gent? En hoe zijn ze daar terechtgekomen? Als inleiding volgt eerst een korte voorgeschiedenis van de – veeleer kleinschalige – migratie naar Gent uit de landen rond de Middellandse Zee vóór 1960.

Steekproef van Italiaanse (n=80), Spaanse (n=87), Tunesische (n=145), Algerijnse (n=129), Marokkaanse (n=197) en Turkse (n=378) mannen en vrouwen, aangekomen in Gent in de periode 1960-1980. Na 1980 zijn de data niet meer betrouwbaar. (Bevolkingsarchief Gent, individuele vreemdelingendossiers)

Mediterrane migratie naar Gent: een korte voorgeschiedenis

Vóór de Tweede Wereldoorlog was Gent al een thuis voor een klein aantal mediterrane immigranten en hun nakomelingen. In 1938 waren 244 Italianen, 149 Spanjaarden, 20 Grieken, 9 Portugezen en 8 Turken in de stedelijke bevolkings- en vreemdelingenregisters ingeschreven. Er was ook een kleine groep Algerijnen; omwille van hun Franse identiteitskaart werden zij echter tot de Franse bevolking gerekend.⁷ Italiaanse migranten waren al sinds lange tijd aanwezig in Gent. Ze werkten er als arbeiders, maar vooral als geschoolde ambachtslieden, leurders of kleine winkeliers, of als zaakvoerders of bedienden in de horeca.⁸ Spanjaarden waren er pas vanaf de late jaren 1930 in belangrijke aantallen. Dat was grotendeels het resultaat van inspanningen van de plaatselijke afdeling van de Belgische Werkliedenpartij en van andere organisaties, om in Gent een thuis te bieden aan meer dan tweehonderd Spaanse kinderen, op de vlucht voor de Spaanse Burgeroorlog. Zij kwamen in 1937 in Gent aan, maar begonnen al vanaf het einde van de burgeroorlog, in april 1939, naar Spanje terug te keren.⁹

Tijdens de oorlogsjaren daalde het aantal mediterrane inwoners in Gent. In 1945 waren nog slechts 215 Italianen, 74 Spanjaarden, 19 Grieken, 16 Portugezen en 1 Turk in de registers ingeschreven; er verbleven ook nog steeds een aantal Algerijnse *musulmans français* in de stad. In de directe naoorlogse periode bleef hun aantal laag, met uitzondering van het jaar 1947, toen heel wat Italiaanse arbeiders tewerkgesteld werden bij de Union Chimique Belge, een bedrijf dat industriële chemicaliën produceerde. Waarom die arbeiders naar Gent kwamen en waarom de meesten onder hen er na korte tijd opnieuw vertrokken, is echter niet duidelijk.¹⁰ Tijdens de 20e eeuw hebben migranten uit het Middellandse Zeegebied klaarblijkelijk altijd de weg gevonden naar Gent, maar het was pas in het kader van wat doorgaans de gastarbeidersmigratie genoemd wordt, dat die migratiebeweging een omvangrijker aanzien kreeg. De aankomst van gastarbeiders in Gent liet echter op zich wachten. Terwijl elders in België de gastarbeidersmigratie al goed op gang gekomen was, daalde het aantal mediterrane immigranten in de stad tijdens de jaren 1950 zelfs. In 1959 stonden er nog maar 188 Italianen, 80 Spanjaarden, 22 Grieken, 8 Portugezen en een kleine groep Franse Algerijnen in de registers ingeschreven.

Mediterrane migratie in het tijdperk van de gastarbeidersmigratie

Pas vanaf het midden van de jaren 1960 nam de internationale en dan vooral de mediterrane migratie naar Gent belangrijke proporties aan. Dat kan ook afgeleid worden uit de grafieken die, op basis van een steekproef uit het archief van de bevolkingsdienst, de aankomst van mediterrane migranten in Gent weergeven. Vooral de immigratie van Italianen, Spanjaarden, Algerijnen, Marokkanen, Tunesiërs en Turken nam al snel een hoge vlucht. Dat die migraties zich inschreven in het fenomeen van de gastarbeidersmigratie naar West-Europa, blijkt overduidelijk uit de verhalen van veel van de nog aanwezige migranten, die het hebben over hun zoektocht naar werk en hun oorspronkelijke plan om na enkele jaren werken en

sparen naar hun geboorteland terug te keren. Zoals de grafieken tonen, was de aankomst van mediterrane immigranten in de stad niet constant, maar waren er pieken, afgewisseld met momenten van heel lage aantallen (geregistreerde) nieuwkomers.¹¹ Over het algemeen onderscheiden we drie momenten van intense migratie naar Gent: het midden van de jaren 1960, de jaren 1969-1971 en de jaren 1974-1975.

1963-1967: de aankomst van de pioniers

Voor alle groepen mediterrane migranten ligt het eerste moment van aankomst in Gent in dezelfde korte tijdspanne, tussen 1963 en 1967. Die eerste jaren waren waarschijnlijk de belangrijkste in de geschiedenis van de mediterrane migratie naar Gent, aangezien toen grote aantallen nieuwkomers arriveerden uit landen waaruit voorheen nog maar weinig of zelfs geen migranten in Gent aanwezig waren. De meeste immigranten in die eerste periode waren mannen, behalve de Spanjaarden, bij wie vrouwen bijna de helft van de nieuwkomers uitmaakten.¹² De overgrote meerderheid van die pioniers werd in Gent ingeschreven als 'onafhankelijke arbeidsmigrant', van wie de verblijfsvergunning in de eerste plaats samenhang met het bezit van een arbeidscontract.¹³ Hun aankomst viel samen met een periode van uitzonderlijke economische groei en een grote vraag naar arbeiders op de Gentse arbeidsmarkt.¹⁴ Dat is geen specifiek Gents fenomeen: in heel West-Europa was het de economische boom en de daaropvolgende vraag naar arbeidskrachten, vooral in die economische sectoren en industrieën waar het werk zwaar, gevaarlijk, ongezond en/of slecht betaald was, die ervoor zorgde dat miljoenen mensen uit het Middellandse Zeegebied naar de meer noordelijk gelegen industriestroken en steden vertrokken.¹⁵

In Gent waren er drie economische sectoren waar de meerderheid van de mediterrane arbeidsmigranten op dat moment aan de slag kon.¹⁶ In de eerste plaats was er de Gentse textielindustrie, die al sinds het begin van de jaren 1950 te kampen had met een tekort aan arbeiders, vooral voor nacht- en ploegwerk. Belgische arbeiders vergeleken de lage lonen en het vuile werk in de textiel met de beroepsmogelijkheden die andere, nieuwe industrieën boden en verlieten de sector massaal.¹⁷ In de periode 1963-1964, een tijd van snelle economische groei, begon dat tekort zwaar door te wegen op de competitiviteit van de Gentse textielindustrie, wat haar ertoe aanzette uit te kijken naar alternatieve rekruteringsmogelijkheden, zoals de aanwerving van buitenlandse arbeiders.¹⁸ Verder was er de bouwsector, sterk gestimuleerd door de ontwikkeling van de Gentse kanaalzone, waar tegen het midden van de jaren 1960 een leger bouwondernemingen bezig was met de constructie van een gigantisch industrieel complex van vooral internationale ondernemingen (zoals SIDMAR en Texaco). De intense bouwactiviteit creëerde een enorme werkgelegenheid, die echter van tijdelijke aard en vaak niet gereguleerd was en waar de lokale arbeiders bijgevolg minder interesse voor hadden.¹⁹ Ten slotte was er een niet onbelangrijke vraag naar buitenlandse arbeidskrachten vanuit de Gentse bourgeoisie en adellijke families, op zoek naar huisbedienden voor hun grote herenhuizen en kasteeltjes in en rond de stad, ter vervanging van het Belgische dienstpersoneel, dat de weg naar de binnen-

Spaanse kinderen in een 1 mei-optocht op de Gentse Korenmarkt in 1938. (Amsab-ISG, Gent)

dienst maar moeilijk meer vond.²⁰ Die drie sectoren, waarin de grote meerderheid van de pioniers hun eerste baan vond, hadden echter een verschillend belang voor immigranten van verschillende nationaliteiten. Waar de Italiaanse immigratie van het midden van de jaren 1960 bijna exclusief gelinkt was aan de bouwwerken rond de kanaalzone, schreef de Spaanse immigratie zich vooral in in de werving van huispersoneel en vonden de 'nieuwe' nationaliteiten (Tunesiërs, Turken en vooral Marokkanen en Algerijnen) hoofdzakelijk werk in de textielsector.²¹ Die verschillen kunnen gedeeltelijk verklaard worden door de verschillende manieren waarop mediterrane migranten in die periode in Gent aankwamen.

'Alle wegen leiden naar Gent'

De rekruteringsactiviteiten van werkgevers, de inbreng van een aantal ronselaars en van in de stad gevestigde 'tussenpersonen', leidden een deel van de migratie uit verschillende herkomstgebieden naar andere economische sectoren. In de Gentse kanaalzone waren enkele bouwondernemingen van buiten Gent actief. Die brachten een groot aantal eigen, vooral geschoolde, arbeiders met zich mee. Op die manier kwamen veel Italiaanse immigranten (timmerlui, lasserders ...) in Gent terecht, met bedrijven uit onder andere Brussel, Luik, Parijs en Milaan.²² Toen in 1968 het grootste deel van de bouwwerken rond het kanaal voltooid waren, verliet de meer-

derheid van die arbeidsmigranten de stad.²³ De concentratie van Spanjaarden in de bediendesector heeft dan weer te maken met de aanwezigheid van een Spaanse tussenpersoon in Gent, op wie veel families een beroep deden om hun dienstpersoneel te rekruteren.²⁴ Josephina Ysern, beter bekend als Madame Billault, een Spaanse zakenvrouw die in de jaren 1930 met haar Franse echtgenoot naar Gent was gekomen, vervulde die centrale functie.²⁵ Door haar toedoen kwamen jonge meisjes en jongens, maar ook gehuwde koppels naar Gent om in de binnendienst aan de slag te gaan. Haar rol in de komst van vele Spaanse arbeidsmigranten naar Gent is deel gaan uitmaken van het collectieve geheugen van de Spanjaarden in de stad. Dat vertelt Maria del Pilar, wier man nog voor Madame Billault gewerkt heeft:

‘Ze was Spaans, Catalaans, ja, Billault, Josephina Billault. Ze was getrouwd met een Fransman. Gedurende vele, vele jaren had ze die winkel, in, hoe zeg je dat, de bevoorradings van boten, drank, voedsel, mijn man werkte daar. [...] Die vrouw [...] gedroeg zich heel goed tegenover de “grote mensen” van hier, vele mensen, met geld, begrijp je? En ze had vele vrienden, goede vrienden, en zo werd ze een tussenpersoon voor het huispersoneel. De Spanjaarden kwamen. Vele, vele Spanjaarden kwamen, en ze plaatste hen allemaal. Allemaal.’²⁶

De concentratie van Algerijnen, Marokkanen en Tunesiërs in de textielindustrie is deels te verklaren door een aantal rekruteringsinspanningen van de Union Cotonnière (later UCO nv), in die tijd een van de grootste textielondernemingen in Gent. Toen de onderneming in 1963 te kampen had met een tekort aan arbeiders, stelde een aantal leden van het directiecomité voor om buitenlandse arbeiders aan te werven. Er werd daarover echter geen overeenstemming bereikt.²⁷ Uiteindelijk vond in het najaar van 1964 een officieuze werving plaats van Algerijnse arbeiders die werkzaam waren in Noord-Frankrijk. Paul Hebbelynck, een van de directieleden, stelde de instroom van die buitenlandse arbeiders aan het directiecomité voor als een spontane migratiebeweging.²⁸ Dat die mensen echter wel degelijk actief gewonnen waren, blijkt uit verschillende getuigenissen van Algerijnen die nu nog in Gent verblijven, zoals Dahmane, die zelf tot de gerekruteerden behoorde:

‘On est venu nous chercher à Gand. C’est l’Union Cotonnière qui avait besoin d’une main d’œuvre. Elle a dirigé quelqu’un, un Egyptien qui était ingénieur dans l’Union Cotonnière ici, qui est venu là-bas, avec un autre Algérien, Bouziane, [...] il venait de temps en temps en France, et il a été où est-ce qu’ils habitaient, tous les immigrés. [...] On était là. Donc il a embauché, il a dit “ceux qui veulent partir, tel jour, tel temps, on embarque tout le monde”. Et le lundi, il y a un bus qui part, et on est venu avec le bus.’²⁹

Die pioniers waren waarschijnlijk de eerste mediterrane arbeidsmigranten die de Gentse textielindustrie rechtstreeks gerekruteerd had. De meesten van hen verlieten

Gent echter al na korte tijd zodat de arbeidstekorten voor de Union Cotonnière nog niet meteen van de baan waren.³⁰ In 1964 rekruteerde de firma een aantal Marokkaanse arbeidsmigranten, onder wie M’Hamed:

‘Tolk: Twee maanden later, dus na die twee maanden in Brussel, is hij gaan werken in Gent, in de UCO. Op zeven oktober 1964.
Interviewer: Hoe bent u bij UCO terechtgekomen?
Tolk: De baas van UCO had personeel te kort. Hij ging mensen zoeken in Brussel. Er waren zeventien mensen samen, Marokkanen, die bij het Bureau van de Arbeid waren ingeschreven. Ze waren werkzoekenden. De baas van UCO kwam naar Brussel en beloofde aan die zeventien mensen dat hij voor een huis zou zorgen voor hen in Gent.’³¹

Ook die rekruteringsactie lijkt eerder informeel te zijn gebeurd, ondanks de betrokkenheid van wat M’Hamed zich herinnert als de Brusselse Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening.³² Het was pas met de aankomst van een aantal Tunesische pioniers in 1966 dat de rekruteringsactie voor de textielindustrie een meer georganiseerd karakter kregen: in dat jaar kwam een officieel geworven contingent Tunesische arbeiders aan in Gent, gerekruteerd door enkele textielbedrijven samen. Ali, die zelf bij de Union Cotonnière ging werken, was een van hen:

‘On est parti de là-bas, en groupe, de la Tunisie. On arrive ici. La première chose, que je vous ai dit, on sait pas parler le néerlandais; la deuxième chose, on était, il y a des patrons qui sont venus, on est venu de Zaventem, parce qu’il y a un directeur Belgo-Tunisien, qui s’occupe de notre groupe, il a fait connaissance là-bas en Tunisie, avec des responsables, il a fait des contrats de travail pour nous, pour les Tunisiens, qui vont venir en Belgique. On arrive ici, c’était à Overpoort, on descend là-bas avec le bus, et il y a des patrons qui nous attendent. Chacun d’entre eux, il a besoin de 4, 5, 6 ouvriers, nous étions à 25 Tunisiens, et on nous a partagés, ici à Gand, à Sleidinge, à Laarne, à Wetteren, et quelques-uns qui n’ont pas trouvé de patrons, ils sont amenés à Bruxelles pour travailler sur les rails du tram.’³³

In tegenstelling tot de andere nationaliteiten lijkt er voor de Turkse migratie – die in die beginperiode de mediterrane migratie naar Gent nog niet domineerde, maar dat in de daaropvolgende jaren wel ging doen – geen sprake te zijn van een dergelijk verband tussen de rekruteringsinspanningen van werkgevers en de komst van de eerste immigranten naar de stad Gent. Het lijkt erop dat de Turkse pioniers, net als een aantal pioniers van andere nationaliteiten, op eigen houtje naar Gent zijn gekomen. In de meeste gevallen hadden ze dan al een heel migratieverhaal achter de rug. Sommigen waren in België of in een van de buurlanden aangekomen als deel van een contingent buitenlandse arbeiders, net als de Tunesiërs die voor de Gentse textiel gerekruteerd waren.³⁴ Anderen waren naar Europa gekomen als deel

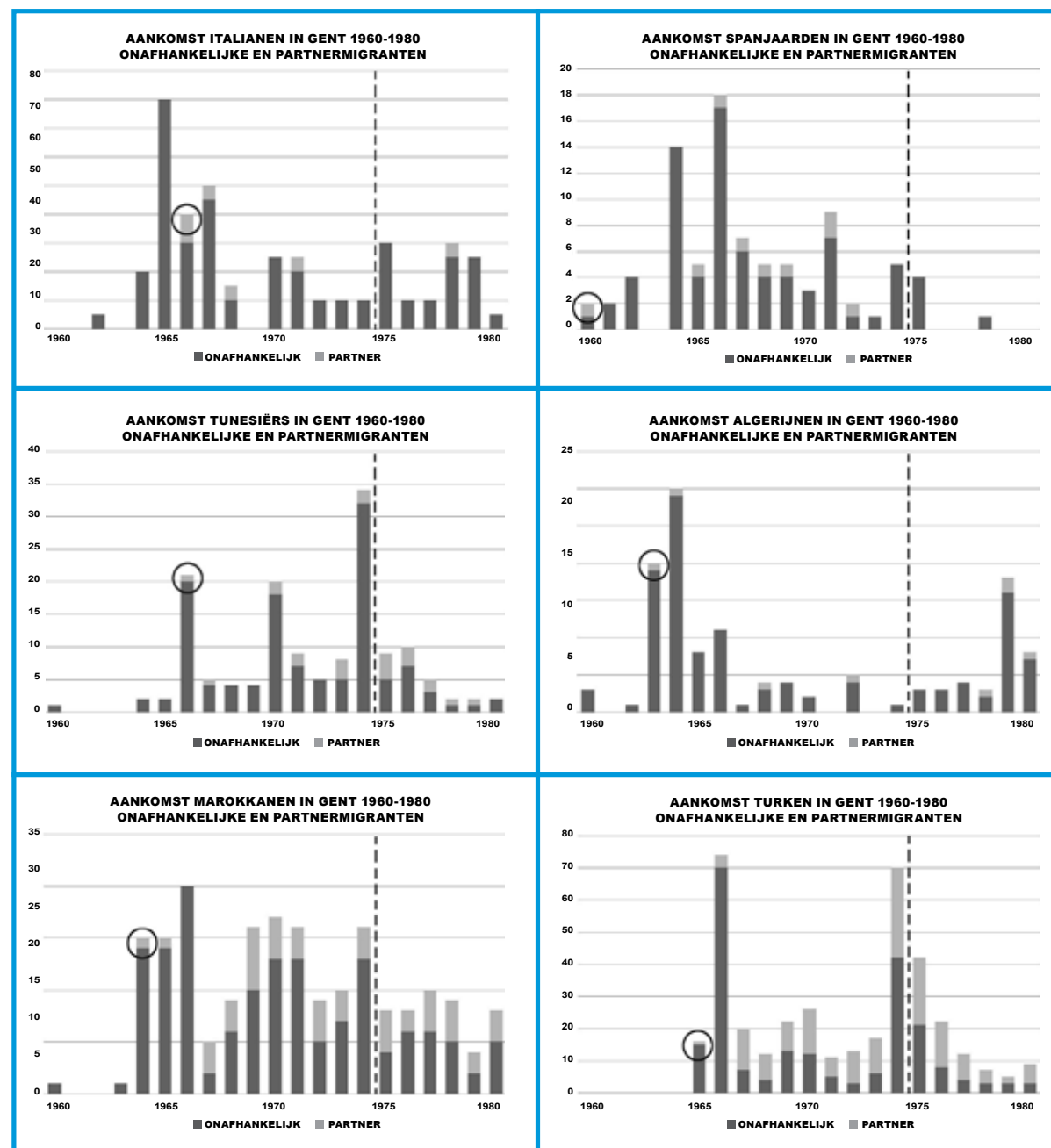
aan hun voorbeeld te volgen. Dat vertelt Celal, een Turkse arbeidsmigrant uit de streek rond Emirdağ, die in 1965 in Gent aankwam:

'In Turkije was ik landbouwer. Ik kweekte graan, ik had wijngaarden, enzovoort. Maar toen hoorde ik van een vriend in ons dorp dat België arbeiders zocht. Die man was van alles op de hoogte, Ahmet Öztürk heette hij. Hij werkte eerst in Malatya bij een textielfabriek en van daaruit was hij naar België getrokken als toerist. Vandaar schreef hij ons een brief en hij nodigde ook mij uit om te komen.'⁴⁰

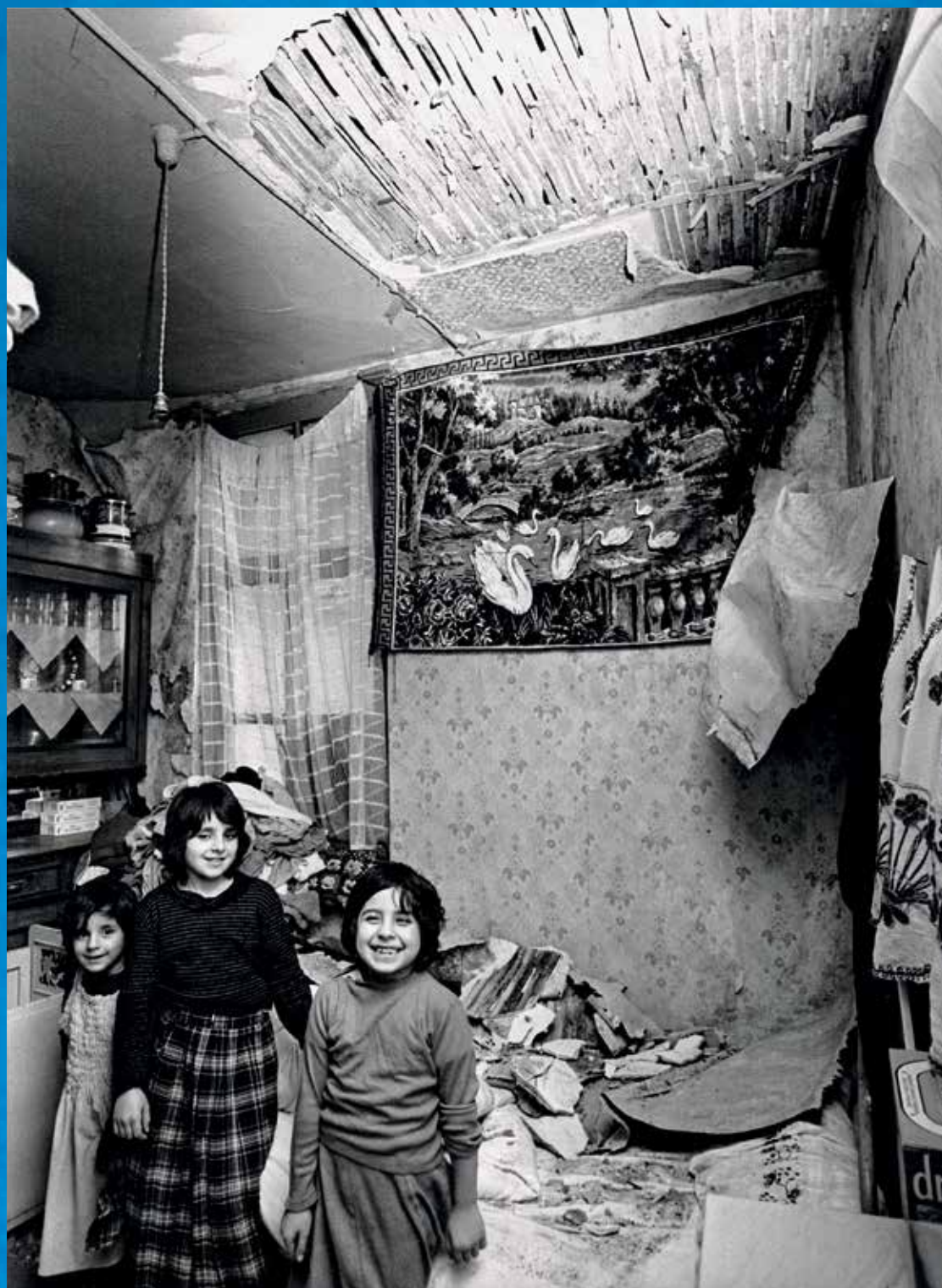
In die jaren van economische groei moedigden de werkgevers van de al aanwezige migranten dergelijke uitnodigingen actief aan. Ze waren voortdurend op zoek naar manieren om hun arbeidsreserves aan te vullen.⁴¹ Er bestonden zelfs premiesystemen: in de fabrieken van de Union Cotonnière en Akzo-Fabelta kregen arbeiders en zeker ook migranten een fikse som geld voor elke nieuwe arbeider die ze voor het bedrijf rekruteerden.⁴²

Er kwam ook al heel snel een gezinsherenigende migratie van echtgenoten (meestal vrouwen) en kinderen op gang, tijdens die eerste periode echter nog in kleine aantallen. In de grafieken die betrekking hebben op een steekproef uit de archieven van de bevolkingsdienst, wordt de aankomst van de eerste partnermigranten met een cirkel aangeduid. Die heel vroege partnermigranten zijn voor een deel waarschijnlijk migranten die elders in België of in Europa hun partner al vervoege hadden en dan samen in Gent aankwamen. De echte instroom van partnermigranten in Gent kwam pas op gang toen de eerste immigratiepiek al afgezwakt was, ongeveer vanaf 1967. Toch is het belangrijk erop te wijzen dat het tijdsverschil tussen de aankomst van de eerste onafhankelijke arbeidsmigranten en die van hun echtgenoten in Gent blijkbaar niet zo groot was, in tegenstelling tot wat in andere studies over de mediterrane migratie naar West-Europa in die periode vaak geconstateerd wordt.⁴³ Bovendien tonen de cijfers duidelijk aan dat het idee dat een gezinsherenigende migratie pas echt op gang kwam na de migratiestop van 1974 (op de grafieken aangeduid in stippellijn) voor Gent zeker niet opgaat.

Ten slotte moet opgemerkt worden dat de partnermigratie naar Gent grotendeels bestond uit partners – meestal echtgenotes – van Marokkaanse en Turkse nationaliteit. Voor de Tunesische, Spaanse, Italiaanse en Algerijnse migratie naar Gent was partnermigratie veel minder belangrijk.⁴⁴ Dat ligt vooral aan het verschil in de mogelijkheden voor partnermigratie tussen de diverse nationaliteiten, en aan hun verschillende migratietrajecten. De meerderheid van de Turkse en een belangrijk aantal Marokkaanse onafhankelijke migranten waren al gehuwd met een partner uit het land van herkomst voor ze in Gent arriveerden. Bij de Italiaanse, Tunesische en Algerijnse migranten was dat slechts voor een minderheid het geval.⁴⁵ Bovendien huwde ongeveer een derde van de Turkse en een kwart van de Marokkaanse onafhankelijke migranten die bij aankomst ongehuwd waren, tijdens hun verblijf in Gent met een partner uit het land van herkomst, terwijl dat maar het geval was

Italiaanse (n=80), Spaanse (n=87), Tunesische (n=145), Algerijnse (n=129), Marokkaanse (n=197) en Turkse (n=378) immigranten aangekomen in Gent in de periode 1960-1980, verdeeld in onafhankelijke en partnermigranten. De eerste aankomst van partnermigranten wordt aangeduid met een cirkel, de migratiestop van 1974 met een stippellijn.

voor ongeveer een tiende van de Tunesische en een nog kleiner deel van de Algerijnse en Italiaanse migranten. Die laatsten kozen veel vaker voor een Belgische partner: de helft van alle huwelijken met een Italiaanse en meer dan de helft van die met een Tunesische of Algerijnse onafhankelijke migrant, waren gemengde huwelijken.⁴⁶ Spaanse onafhankelijke migranten waren echter voor het merendeel met Spanjaarden gehuwd en veel van die koppels woonden ook samen in Gent. De Spaanse 'partners' kwamen wel meestal als arbeidsmigrant naar Gent, eerder dan als partnermigrant.⁴⁷ Andere elementen, zoals de algemeen grotere terugkeerratio voor Italiaanse en Spaanse migranten in West-Europa en het onbedoelde effect van het restrictiever wordende immigratiebeleid vanaf 1967 en meer nog vanaf 1974, hebben waarschijnlijk ook in Gent meegespeeld in de ongelijke verdeling van partnermigratie over de verschillende nationaliteiten, maar lijken voor de periode die hier behandeld wordt (1960-1980) toch minder belangrijk geweest te zijn.⁴⁸

1967-1973: economische neergang en economisch herstel

De laatste maanden van 1966 kenden een neergang van de economische groei. Die leidde onder meer tot een rekruteringsstop in de bedrijven die vanaf begin 1967 deel uitmaakten van het nieuw opgerichte textielconcern UCO nv. Een groot deel van de arbeiders daar werd gedwongen tot gedeeltelijke werkloosheid en verschillenden onder hen die pas kort daarvoor aangeworven waren, onder wie veel buitenlanders, werden ontslagen.⁴⁹ Op het nationale vlak werden enkele maatregelen genomen om de verdere instroom van buitenlandse arbeiders in het land te verhinderen. Zo werd onder meer voorzien in een strikte toepassing van artikel 1 en 2 van het Koninklijk Besluit van 31 maart 1936, dat de toegang van buitenlandse werknemers tot het grondgebied onderwierp aan een dubbele, voorafgaande toelating, aan te vragen vóór de migratie door zowel de kandidaat-migrant als zijn of haar toekomstige werkgever.⁵⁰ Tijdens de jaren van economische groei had de Belgische overheid de bepalingen van dat Koninklijk Besluit grotendeels genegeerd ten voordele van de werkgevers, die dringend nieuwe arbeidskrachten nodig hadden. Tussen 1962 en 1966 regulariseerden de bevoegde overheden bijna automatisch de verblijfsstatus van immigranten die het land binnengekomen waren met een eenvoudig toeristenvisum en erin geslaagd waren werk te vinden.⁵¹ Aan die praktijk kwam in 1967 een einde.

De plotse daling van de werkgelegenheid in combinatie met het verscherpte migratiebeleid had een onmiddellijk effect op de aankomst (of op zijn minst de officiële registratie) van nieuwe mediterrane migranten in Gent.⁵² In 1967 was er een scherpe daling van het aantal nieuwkomers dat een verblijfsvergunning aanvraag. Zij die nog een aanvraag indienden, waren meestal werkzaam in de huisbediendensector, of werkten voor een van de grote bouwondernemingen in de kanaalzone, twee sectoren die niet direct beïnvloed waren door de economische stagnatie.⁵³ Anderen waren naar Gent gekomen als afhankelijke migranten, van

◀ Turkse meisjes in hun huis in Gent. Foto © ROL (Amsab-ISG, Gent)

Werkloze migranten aan een stempellokaal in Gent in 1978. Foto © Lieve Colruyt

wie het verblijfsrecht gebaseerd was op het verblijfsrecht van hun echtgenoot of ouder.⁵⁴ Eén jaar later groeide de economie echter opnieuw en vanaf 1969 daalden de werkloosheidscijfers in Gent alweer, een trend die zich voortzette in 1970 en 1971.⁵⁵ Toch kon die opwaartse cyclus niet verhinderen dat een aantal Gentse firma's, waaronder verschillende grotere en kleinere textielbedrijven, de boeken moesten sluiten. Ook braken er regelmatig spontane stakingen uit in alle economische sectoren, vooral in de bouw-, textiel- en metaalsector.⁵⁶ In die woelige jaren kwam een heel aantal nieuwe mediterrane arbeidsmigranten en hun families in Gent aan. Mannen maakten nog altijd het merendeel van de nieuwkomers uit, maar vrouwen waren toen veel talrijker dan in het midden van de jaren 1960. Meer dan de helft van de Turkse nieuwkomers in die jaren was vrouw.⁵⁷ De Turken waren de meest talrijke groep geworden, met 1138 mannen, vrouwen en kinderen ingeschreven in de bevolkings- en vreemdelingenregisters van de stad. Daarnaast waren er 280 Italianen, 350 Spanjaarden, 226 Algerijnen, 329 Marokkanen en 116 Tunesiërs. Onder de volwassen immigranten kwam de meerderheid nog steeds aan als onafhankelijke arbeidsmigrant, maar partnarmigranten vormden wel een belangrijker deel van de nieuwe instroom.⁵⁸

Het toenemende belang van ketting- en volgmigratie

Rekruteringen van groepen buitenlandse arbeiders voor en door bedrijven kwamen in het begin van de jaren 1970 bijna niet meer voor. Tussenpersonen zoals Madame Billault en de vele 'tolken' uit de jaren 1960 waren minder belangrijk geworden om nieuwe immigratiestromen naar Gent te initiëren, hoewel er in 1970 toch nog zeker twee contingenten Tunesische arbeiders naar Gent gehaald werden, één door UCO nv en één door Fabelta.⁵⁹ Het overgrote deel van de nieuwkomers kwam toen naar Gent als deel van een migratienetwerk, dat de dorpen en steden in de landen van herkomst, maar ook elders in België en West-Europa, met de stad Gent verbond. Het belang van het fenomeen van kettingmigratie, waarbij de ene migrant de andere volgt, wordt in het migratieonderzoek al lang erkend. Toch blijft de naoorlogse migratie van gastarbeiders naar West-Europa in het collectieve geheugen geboekstaafd als het resultaat van een officieel rekruteringsprogramma, waarbij speciaal daarvoor bevoegde diensten arbeiders in hun land van herkomst anoniem wierven en in groep naar hun bestemming brachten. Dat beeld stemt overeen met wat de 'sturende' en 'ontvangende' landen vooropstelden in hun bilaterale verdragen, die de arbeidsmigratie van de naoorlogse periode omkaderden.⁶⁰ Hoewel een belangrijk deel van de mediterrane arbeidsmigranten naar het Westen gekomen is via de officiële rekruteringsprogramma's, zijn migratiehistorici het recent echter eens geworden dat een op zijn minst even belangrijk of zelf belangrijker deel op eigen houtje in West-Europa geraakt is.⁶¹ Hoewel de verhouding 'gerekruteerden' versus 'toeristen' moeilijk precies te becijferen valt, staat vast dat in het geval van de mediterrane migratie naar Gent de anonieme rekrutering van migranten in hun land van herkomst slechts een klein deel van de totale migratiebeweging heeft uitgemaakt. Enkel de contingenten Tunesiërs die in 1966, 1970 en een laatste keer in 1974 in Gent aankwamen, zijn op die manier in de stad verzeild geraakt. Anderen waren elders gerekruteerd en zijn pas later naar Gent gekomen, of hadden via een tussenpersoon of tolk de weg naar Gent gevonden. Maar het merendeel van de Gentse nieuwkomers arriveerde in de stad in navolging van familieleden, vroegere burens, dorpsgenoten en vrienden, al kon ook bij hen de werkgever een belangrijke rol spelen, bijvoorbeeld door kettingmigranten via het systeem van nominatieve rekrutering (rekrutering op naam, in tegenstelling tot anonieme rekrutering) naar België te halen. De enige Gentse werkgever die dat systeem regelmatig lijkt te hebben toegepast was UCO nv.⁶² Een van de mensen die op die manier door UCO gerekruteerd werd, is Mohamed, een ervaren textielarbeider uit Marokko die in 1973 in Gent aankwam:

'Zoon/tolk: Want ja, ze hebben hem alles opgestuurd, ze hebben hem zijn contract opgestuurd, ze hebben hem een vliegticket opgestuurd, zijn adres, de huissleutels, alles, ze hebben hem alles opgestuurd. [...] En ze zijn hier geland in Zaventem, en ze zijn hem komen halen vanuit UCO.'⁶³

De UCO-fabriek aan de Opgeëistenlaan, 1975. (Amsab-ISG, Gent, archief WIARUG)

Het rekruteringsbeleid dat de werkgevers in tijden van arbeidstekorten in gang zetten, in combinatie met het opendeurbeleid van vele ontvangstlanden, stimuleerden kandidaat-migranten om gebruik te maken van sociale netwerken – eerder dan van de officiële rekruteringsprogramma's – om hun migratieproject te realiseren. Die gang van zaken werd al snel een gewoonte, met als gevolg dat ook in jaren van economische stagnatie, stijgende werkloosheid en een restrictiever immigratiebeleid, zoals de periode na 1967, nieuwe arbeidsmigranten in West-Europa bleven aankomen. Zij hadden vaak geen werkzekerheid, maar hoopten te kunnen rekenen op al gevestigde netwerken om hen te huisvesten, te eten te geven en te helpen met een baan te vinden.⁶⁴ In Gent was dat zeker het geval voor de Turkse arbeidsmigranten uit de streek rond Emirdağ (provincie Afyon, Centraal-Anatolië), van wie bijna allen in die periode beschikten over een breed netwerk waarop ze konden rekenen bij hun aankomst in de stad. Süleyman Aliç, die al in 1966 in Gent aankwam, maakt dat duidelijk in zijn verhaal:

'Mijn broer was wel in Nederland, maar hier had ik vrienden, ook mensen van ons dorp en van een ander dorp in de buurt. Ik ben bij Kara Mehmet van jullie [van de interviewster] gebleven. Zij waren familie van mijn broer. Zij woonden daar ergens tussen het Rabot en het station, in een pension,

Turkse arbeider in de UCO-fabriek aan de Rooigemlaan in Gent circa 1979.
Foto © Lieve Colruyt

een groot gebouw. [...] Er waren ook nog andere familieleden van Kara Mehmet – twee van hen zijn nu al dood, Gündüz en grote Mustafa. Na dat pension ben ik bij een vriend uit mijn legerdienst gaan wonen. Wat de vrienden die met mij meegereisd waren betreft, kende iedereen wel ergens iemand bij wie ze gingen wonen. Wij waren met acht en wij zijn allemaal naar Gent gekomen, iedereen bij zijn eigen vrienden en kennissen. Wij wisten dat ze hier waren omdat wij in Turkije hun adressen gekregen hadden van hun familieleden. Overal werden wij goed onthaald.'⁶⁵

Het zijn precies de migranten uit de streek rond Emirdağ die in de loop van de jaren door een intensief gebruik van hun migratienetwerken, de meest dynamische kettingmigratie naar Gent op gang gebracht hebben. Meer dan de helft van de Turkse onafhankelijke migranten die tussen 1960 en 1980 in de stad aankwamen, was geboren in of rond het stadje Emirdağ.⁶⁶ Uit geen enkel ander dorp, stad of zelfs regio rond de Middellandse Zee is een dergelijk groot aantal migranten naar Gent gekomen. Waarom dat precies zo is, is niet helemaal duidelijk. Waarschijnlijk werd in Emirdağ een grote migratiereserve aangeboord, net op het moment dat de eerste pioniers in Gent aankwamen en het er goed bevonden.⁶⁷

1974-1980: de migratiestop

Na een korte periode van vertraagde groei in 1971, kende de economie tot de zomer van 1974 een nieuwe opwaartse cyclus. Die groei slaagde er echter niet in het steeds grotere aantal overtollige arbeidskrachten op de plaatselijke arbeidsmarkt te absorberen. De meeste bedrijven hadden een intense rationalisering van hun productieproces doorgevoerd, waardoor hun economische groei geen uitbreiding van het personeel vereiste. Toen in de eerste helft van 1974 de werkloosheid lichtjes daalde, was dat maar een tijdelijke situatie. Al snel volgde er een plotse neergang van de economie, die de werkloosheidscijfers in de Gentse agglomeratie in één jaar deed verdubbelen, van 6613 in 1974 tot 12.103 in 1975.⁶⁸ Daarna ging het van kwaad naar erger. Met uitstel van een paar maanden gaf de oliecrisis van 1973 de aanzet tot de ergste economische crisis na de Tweede Wereldoorlog, niet alleen in België, maar in heel West-Europa. Die crisis bracht veel West-Europese regeringen ertoe de aankomst van nieuwe arbeidsmigranten in hun land een halt toe te roepen.⁶⁹ België kondigde een dergelijke migratiestop af op 1 augustus 1974. Toch kwam er in Gent net op dat moment een nieuwe groep mediterrane immigranten aan, van wie de meerderheid nog steeds als 'onafhankelijke arbeidsmigrant' geregistreerd werd.⁷⁰ Eerder dan door tekorten op de arbeidsmarkt moet de 'aankomst' van die arbeiders, of beter gezegd: hun verschijning in de bevolkingsstatistieken, waarschijnlijk gezien worden als een gevolg van de regularisatiecampagne die de migratiestop vergezelde.⁷¹ Zoals zo veel andere Europese regeringen bood de Belgische overheid de migranten die het land binnengekomen waren vóór de migratiestop, maar er nog niet in geslaagd waren hun verblijf te regulariseren, de kans om dat alsnog in orde te brengen. Die eerste regularisatiecampagne zorgde ervoor dat ongeveer 10.000 immigranten geregulariseerd werden.⁷² In Gent dienden 625 mensen een dossier in. Hoeveel van hen ook werkelijk geregulariseerd werden, is niet duidelijk, maar het is waarschijnlijk dat zij een belangrijke impact hadden op het hoge aantal 'nieuwkomers' in 1974 en 1975. Het gerucht doet de ronde dat heel wat onder hen daarvóór niet in Gent verbleven, maar uit Frankrijk en Nederland kwamen en aangetrokken werden door de mogelijkheid hun verblijfsstatuut in orde te brengen.⁷³

Na de migratiestop konden immigranten van buiten de Europese Economische Gemeenschap praktisch enkel nog naar België komen als studenten, politieke vluchtelingen of als echtgenoten of minderjarige kinderen van immigranten die al op legale wijze in het land verbleven. Turkse, Marokkaanse, Algerijnse en Tunesische immigranten kwamen nu naar Gent als wetenschappelijk onderzoekers, studenten, stagiairs (zoals heel wat Algerijnen uit de stad Laghouat, die in 1979 en 1980 een stage kwamen doen in een van de UCO-fabrieken), als echtgenoten en kinderen in het kader van een gezinsherenigende of -vormende migratie, en ook als

◀ Uit het fotoalbum van Zohra Boucharafat, projectbegeleidster van Nakhla, die in de jaren 1970 naar Gent immigreerde. Met 'mémétje' aan zee en met broer in de auto aan de Watersportbaan. (privécollectie Zohra Boucharafat)

(schijn?)zelfstandige cabaretartiesten, op wier aankomst de migratiestop blijkbaar heel weinig impact had.⁷⁴ Enkel Italiaanse immigranten bleven, als burgers van de Europese Economische Gemeenschap, in Gent aankomen als arbeidsmigranten, de meesten onder hen aangetrokken door werk in de bouwsector en de horeca.⁷⁵ De Spaanse migratie naar Gent kwam, net als elders in Europa, tijdens die periode bijna tot stilstand.⁷⁶

Conclusie

In deze analyse van de migratiebewegingen naar Gent in de periode 1960-1980 kwamen verschillende belangrijke factoren in het verloop van de migratie aan bod: de economische ontwikkelingen in de stad en de bijbehorende ontwikkelingen op de stedelijke arbeidsmarkt, de beslissingen van bedrijfsleiders en private werkgevers, de activiteiten van 'tolken' en de historisch toevallige aanwezigheid van een aantal individuen in Gent die banden hadden met een emigratieland, zoals de Spaanse Madame Billault. Verder werd gewezen op het grote belang van ketting- en gezinsherenigende migratie in de progressieve samenstelling van de Gentse migrantenbevolking. Ten slotte werd ook de link gelegd naar factoren op het nationale niveau, zoals wetten en administratieve regelgevingen, die door hun regulerende werking ook een invloed hadden op de samenstelling en het verloop van de migrantenbevolking in de stad.

De keuze voor de focus op het lokale vlak was niet louter een praktische keuze, en ook niet meteen een die voor de hand lag. Vaak wordt migratie bestudeerd vanuit een nationaal perspectief. De focus ligt dan op migratie van het ene naar het andere land, over nationale grenzen heen, en op het wedervaren van een nationaal gedefinieerde 'gemeenschap' binnen de grenzen van een bepaalde nationale staat, bijvoorbeeld de 'Marokkaanse gemeenschap' in België. Vanuit een kritiek op dat 'methodologisch nationalisme' probeert men vandaag in het migratieonderzoek meer aandacht te besteden aan datgene wat de natiestaat overstijgt, het zogenaamde 'transnationalisme'.⁷⁷ Dikwijls wordt daarbij vergeten dat ook een omgekeerde beweging, naar het lokale niveau toe, een manier kan zijn om de vaak ontorechte focus op het nationale niveau in vraag te stellen en bij te sturen. Een analyse van de migratiebewegingen naar één bepaalde stad draagt immers niet enkel bij tot een beter begrip van het veranderende uitzicht van die stad en haar bevolking, maar ook tot een dieper inzicht in het hoe en waarom migranten op een bepaalde plek terecht komen. Zo worden de precieze impact van individuele en bedrijfsgebonden beslissingen, van kleine wijzigingen in het economisch bestel, van kettingmigratie en, niet in het minst, van het toeval enkel duidelijk wanneer vanuit het lokale perspectief naar migratietrajecten gekeken wordt.

- 1 Stadsarchief Gent De Zwarte Doos, Jaarverslagen van de stad Gent, 1945-1999.
- 2 Herwig VERSCHUEREN, De ontwikkelingen in de Belgische nationaliteitswetgeving belicht vanuit het Europese en internationale recht. In: *Migratie- en migrantenrecht. Recente ontwikkelingen*, Brugge: Die Keure, 1995, pp. 240-263; Ron LESTHAEGHE, *Communities and Generations. Turkish and Moroccan Populations in Belgium*, Brussel: VUBPRESS, 2000, p. 6; en de wet van 22 december 1998, die op 1 september 1999 in werking trad en die de procedures art. 12bis, 15, 21 en 24 wijzigde en art. 24bis in het Wetboek van de Belgische nationaliteit inbracht.
- 3 Stadsarchief Gent De Zwarte Doos, Jaarverslagen [...].
- 4 Volgens de cijfers van de stad Gent woonden in 2011 583 Ghanezen in Gent. Zie: <http://www.gent.be> (Bestuur – Cijfers en Trends – Demografische gegevens 2011 – document 'Niet-Belgen'), laatst geraadpleegd op 08/08/2012.
- 5 Stadsarchief Gent De Zwarte Doos, Jaarverslagen [...]; <http://www.gent.be> (Bestuur – Cijfers en trends - Demografische gegevens 2011 – document 'Niet-Belgen').
- 6 In wat volgt behandel ik enkel die nationaliteiten die in relatief grote aantallen in Gent aanwezig zijn of geweest zijn tijdens de bestudeerde periode. Portugezen, Joegoslaven en Grieken werden niet verder bestudeerd.
- 7 De aanwezigheid van die *français musulmans* bleek uit een onderzoek dat ik voerde naar de Algerijnse bevolking in Gent op basis van de individuele vreemdelingendossiers, de registers van aankomst en de bevolkingsregisters van de stad.
- 8 Uit een steekproef in de registers van aankomst, de bevolkingsregisters en de individuele vreemdelingendossiers, bewaard in het stadsarchief en het bevolkingsarchief van de stad Gent, haalde ik alle Italiaanse immigranten die in Gent aankwamen tussen 1925 en 1985. Van die groep, en meer specifiek van diegenen die als 'onafhankelijke' immigrant in de stad aankwamen en die in Gent aanwezig waren op het ogenblik dat de Tweede Wereldoorlog uitbrak, werkten er twee als arbeider in een bedrijf, twee in de horeca, drie waren hotel- of café-eigenaar, vier waren winkelier en er waren vier ambachtslieden (een timmerman en drie mozaïekleggers) en zes leuaders. Verder was er één ingenieur, één dienstmeid, één naaister en één 'zonder beroep'.
- 9 Katleen PEE, *Pensando en volver: migratiebeleving- en geschiedenis van Spaanse migranten in Gent sinds 1930*, UGent, licentiaatsverhandeling, 2001, pp. 66-75.
- 10 Van mijn steekproef 'onafhankelijke' Italiaanse immigranten die in de loop van de periode 1946-1947 in Gent aankwamen (n=11) ging 64 % werken bij de Union Chimique Belge. Al die immigranten kwamen oorspronkelijk uit de streek rond Forlì (provincie Emilia-Romagna). Op de eersten na kwamen ze allemaal rechtstreeks uit Italië, en op één na verlieten ze de stad binnen de twee jaar na hun aankomst.
- 11 De steekproef uit de individuele dossiers van de dienst Vreemdelingenzaken van de stad heeft als beperking dat enkel die immigranten die zich bij de stedelijke overheid gingen aanmelden, erin opgenomen zijn. Dat kan een vertekend beeld geven, indien zou blijken dat een belangrijk deel van de nieuwkomers die aanmelding niet deed, uit angst dat hun verblijfsstatuut niet gereguleerd zou worden en ze bijgevolg het land zouden uitgewezen worden. Het aantal niet-aanmeldingen kan echter niet achterhaald worden.
- 12 Uit mijn steekproef van immigranten die tussen 1963 en 1967 in Gent aankwamen, waren 97 % van de Algerijnen (n=70), 91 % van de Marokkanen (n=58), 83 % van de Turken (n=108), 82 % van de Italianen (n=38) en 74 % van de Tunesiërs (n=31), maar slechts 49 % van de Spanjaarden (n=37) mannen.
- 13 Uit mijn steekproef van immigranten die tussen 1963 en 1967 in Gent aankwamen, waren 97 % van de Algerijnen (n=70), 94 % van de Tunesiërs (n=31), 92 % van de Spanjaarden (n=37), 92 % van de Italianen (n=38), 91 % van de Marokkanen (n=58) en 83 % van de Turken (n=108) wat ik 'onafhankelijke immigranten' noem (in tegenstelling tot 'afhankelijke immigranten', van wie de verblijfsvergunning afhing van het verblijfsstatuut van hun echtgenoot/echtgenote of ouder). Van die onafhankelijke

- lijke immigranten kwamen 0 % van de Turken (n=90) en slechts 3 % van de Algerijnen (n=68), 6 % van de Italianen (n=35) en 9 % van de Marokkanen (n=53) niet naar Gent in de hoedanigheid van arbeiders, maar als scholieren, studenten of stagiairs. Die groep is belangrijker onder de Spaanse (12 %, n=34) en Tunesische pioniers (14 %, n=29).
- 14 Stadsarchief De Zwarte Doos, Jaarverslagen van de stad Gent, 1963-1967.
 - 15 Leo LUCASSEN, *The Immigrant Threat. The Integration of Old and New Migrants in Western Europe Since 1850*, Urbana: University of Illinois Press, 2005, p. 145; Klaus BADE, *Migration in European History*, Malden: Blackwell, 2003, pp. 227-234; Anthony MESSINA, *The Logics and Politics of Post-WWII Migration to Western Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007, pp. 20-23.
 - 16 Slechts 4 % van de Italianen (n=28), 11 % van de Algerijnen (n=54), 15 % van de Marokkanen (n=41), 16 % van de Spanjaarden (n=37), 17 % van de Turken (n=71) en 19 % van de Tunesiërs (n=21) uit mijn steekproef, die als onafhankelijke arbeidsmigrant in Gent aankwamen in de periode 1963-1967, vond een eerste geregistreerde job buiten een van die drie sectoren. Voorbeelden van de sectoren waar die arbeiders hun eerste job vonden, zijn de metaalsector, de hout-, papier- en kartonindustrie, de voedselverwerkende industrie, de petrochemische industrie en de horeca.
 - 17 Bart DE WILDE, *Gent/Rabot. De teloorgang van de textielnijverheid*, Tielt: Lannoo, 2007, p. 94.
 - 18 Eigen bezit, Union Cotonnière, Processen-verbaal van de vergaderingen van de ondernemingsraad voor de jaren 1963-1964, waarin verschillende keren het grote tekort aan arbeidskrachten en de suggestie over te gaan tot de rekrutering van buitenlandse arbeiders aan bod komt.
 - 19 In een toespraak in 1972 haalde provinciegouverneur Roger De Kinder het belang van de bouwwerken in de kanaalzone voor de aankomst van gastarbeiders in de provincie Oost-Vlaanderen aan, waarbij hij vermeldde dat 'hun aanwezigheid in principe [...] tijdelijk' was. Zie: Roger DE KINDER, *De economische situatie in Oost-Vlaanderen en één van haar facetten, de gastarbeiders*, Gent: Provinciale raad van Oost-Vlaanderen, 1972, p. 23.
 - 20 Suzy PASLEAU & Isabelle SCHOPP, La domesticité en Belgique de 1947 à l'aube du 21e siècle. Un essai de définition. In: *Sextant*, (2001)15-16, pp. 243-244.
 - 21 Uit mijn steekproef van 'onafhankelijke immigranten' die in de periode 1963-1967 in Gent aankwamen, over wie ik informatie heb met betrekking tot hun tewerkstelling, werkten 93 % van de Italianen (n=28) in de bouwsector, 67 % van de Spanjaarden (n=30) in binnenhuisdienst, en 48 % van de Tunesiërs (n=21), 68 % van de Turken (n=69), 76 % van de Marokkanen (n=41) en 76 % van de Algerijnen (n=54) in de textielindustrie.
 - 22 In mijn steekproef vond ik verschillende werkgevers die Italiaanse arbeiders met zich meebrachten: Pittiz A. uit Braine l'Alleud, Carnoy-Vandensteen uit Brussel, Pieux Franki uit Luik, SARTEC uit Parijs en Compagnia Italiana Montaggi Industriali uit Milaan.
 - 23 Uit mijn steekproef van immigranten die in de periode 1963-1967 samen met de grote bouwondernemingen in Gent arriveerden (n=36), had 75 % Gent verlaten voor het einde van 1968. Slechts 3 % woonde na 1970 nog steeds in de stad.
 - 24 Sonia VANOUTRYVE, *Immigratieproblemen. Een sociografische studie van Spaanse werknemers te Gent*, RUG, licentiaatsverhandeling, 1968, p. 60.
 - 25 Bevolkingsdienst Stad Gent, Vreemdelingendossiers, Individueel dossier Josephina Billault.
 - 26 Interview met Maria del Pilar door Jozefien De Bock, Drongen, 18/01/2011. De meeste Spanjaarden van de eerste generatie herinneren zich Madame Billault.
 - 27 In het jaar 1963 besprak het directiecomité van de Union Cotonnière verschillende keren de mogelijkheid om buitenlandse werknemers te rekruteren. Een officiële aanwerving van buitenlandse arbeiders werd echter nooit goedgekeurd, omwille van de vele (vooral financiële) moeilijkheden die dat met zich mee zou brengen. Eigen bezit, Union Cotonnière, Rapports du Comité de Direction, 09/04/1963, 16/07/1963, 10/09/1963.
 - 28 Paul Hebbelynck toonde zich tijdens de discussies erg enthousiast over de tewerkstelling van buitenlandse arbeiders. Het is waarschijnlijk door zijn toedoen dat de eerste Algerijnse arbeiders in de fabrieken van de Union Cotonnière aankwamen in het najaar van 1963. Aan de leden van het directiecomité stelde Hebbelynck hun aankomst als volgt voor: 'Depuis quelque temps nous avons ainsi pu engager du personnel, et actuellement nos cadres sont à peu près fournis. Nous avons notamment engagé un certain nombre d'ouvriers algériens, qui sont venus spontanément de France.' Uit: Eigen bezit, Union Cotonnière, Rapport du Comité de Direction, 03/12/1963.
 - 29 Interview met Dahmane door Jozefien De Bock, Wondelgem, 10/11/2009. Hetzelfde verhaal hoorde ik van de Algerijnen Tahar (interview op 10/10/2009) en Miloud (interview op 30/10/2009). Deze twee getuigen waren echter zelf niet gerekruteerd door de Union Cotonnière. Het verhaal van die rekrutering wordt bevestigd door mijn steekproef, die aantoonde dat 84 % van de Algerijnse nieuwkomers in 1963 (n=19) uit Frankrijk, en meer specifiek uit de regio Nord-Pas de Calais kwamen, en dat van diegenen over wie ik informatie vond met betrekking tot hun eerste tewerkstelling (n=14), 93 % in een van de fabrieken van de Union Cotonnière ging werken.
 - 30 Van mijn steekproef rond Algerijnse immigranten die in 1963 aankwamen om voor de Union Cotonnière te werken (n=13), bleef 62 % minder dan een jaar in Gent.
 - 31 Interview met M'Hamed Amajoud. In: Emma TYTGADT, *Het migratieverhaal van de eerste generatie Marokkaanse mannen in Gent*, UGent, licentiaatsverhandeling, 2002.
 - 32 Ik vond een beslissing van het directiecomité in het voorjaar van 1964 om Marokkaanse arbeiders te werven via een privaat agentschap: 'Le Comité constate que nous avons à nouveau des difficultés à embaucher le personnel nécessaire pour assurer l'activité de nos usines. Nous avons eu une offre d'une agence, nous proposant l'engagement d'ouvriers marocains. Les frais seraient d'environ 8.000 F par ouvrier. Le Comité décidé d'engager une vingtaine d'ouvriers à titre d'essai. Il demande cependant de s'informer si le voyage de retour et éventuellement un voyage de vacances sont à notre charge.' Eigen bezit, Union Cotonnière, Rapport du Comité de Direction, 31/03/1964. Verder vond ik geen informatie over deze rekrutering, al moet ik hier vermelden dat ik slechts gedeeltelijk toegang had tot dit archief.
 - 33 Interview met Ali door Jozefien De Bock, Gentbrugge, 13/10/2010.
 - 34 Ahmed Soussi, een Marokkaanse pionier in Gent, was in 1964 in Casablanca gerekruteerd om in Eisden als mijnwerker aan de slag te gaan. Zie het interview met Ahmed Soussi in: Emma TYTGADT, *Het migratieverhaal [...]*; Mehmet Ali Pinar, een Turkse pionier, was in 1964 gerekruteerd voor de mijnen in Charleroi. Zie: Archief van het Provinciaal integratiecentrum, Project *Herinneringen/Hatıralar*, interview met Mehmet Ali Pinar; Hallil, ook een Turkse pionier, was gerekruteerd door een werkgever uit Venlo (Nederland). Zie het interview met Hallil in: R. ROECK, *Psycho-sociale problematiek rond de immigratie van buitenlandse arbeiders naar België. Een exploratief onderzoek bij de Turkse gemeenschap in Gent*, RUG, licentiaatsverhandeling, 1971.
 - 35 Gazi Palit, een Turkse pionier, vertelt: 'Wij zijn met een paar vrienden samen gekomen. Een vriend uit Afyon had al eerder een bus mensen naar Europa gebracht en daarom hadden wij vertrouwen in hem. Hij bracht de mensen over als toerist. [...] Wij zijn met de bus vanuit Emirdağ vertrokken naar Ankara. In Ankara hebben wij een visum gekregen. [...] Met de bus zijn wij dan door Bulgarije naar Milaan gereden. Daar zijn wij twee-drie dagen gebleven – gewandeld, in een hotel geslapen, net zoals echte toeristen. Met z'n vieren zijn wij van daar direct naar Brussel gekomen, maar die man die ons naar hier gebracht had, had ons bedrogen. Hij had ons de garantie gegeven dat er werk was en dat was niet zo. [...] Mijn vrienden waren kwaad op de man die ons gebracht had en iemand heeft zelfs een mes getrokken.' Voor Cemil Demirci, een andere Turkse pionier die

familie had in Zolder, maar toch een ‘gids’ betaalde om hem naar Europa te brengen, werd de situatie nog slechter: ‘Voor 5000 lira hadden ze ons meegenomen in twee bussen en twee wagens. Wij zijn tien dagen in de stad Milano gebleven waar wij in een hotel verbleven. [...] Wij zijn daar overal gaan aankloppen, we hadden er zelfs een Italiaanse bus voor gehuurd, maar de douanepoorten gingen niet open voor ons. Wij wilden naar het Nederlandse Amsterdam, maar geen enkel land liet ons binnen. Ten slotte zijn de mannen die ons naar Italië hadden gebracht weggevlucht. Uiteindelijk zijn wij ook teruggekeerd, hop, terug naar Istanbul. Ik had nog 100 mark. Wij zijn met de trein teruggekeerd, want wij wilden de persoon die ons in Italië had achtergelaten aanklagen, hij had ons geld gestolen, hij had 5000 lira gevraagd, de man die een hotel had, de man die ons gestuurd heeft.’ Een paar maanden later vond Cemil gelukkig iemand anders die hem naar Europa wou brengen. Zie: Archief van het Provinciaal integratiecentrum, Project *Herinneringen/Hatiralar*, interview met Gazi Palit en Cemil Demirci.

36 Dat was het geval van Ömer Çifeoglu, een van de Turkse pioniers in Gent, die in 1964 in Brussel aankwam. Hij werd er in het begin opgevangen door de oom van zijn echtgenote. Omdat er echter al te veel mensen in diens huis woonden, moesten Ömer en zijn vriend er na een tijdje vertrekken. Gelukkig konden ze terecht bij de eigenaar van een Albanees café dat ze sinds hun aankomst frequenteerden – ze hadden een affiniteit met de Balkan, aangezien ze in Joegoslavië opgegroeid waren en verschillende Slavische talen spraken. Die man nam hen in huis en zorgde voor hen, volgens Ömers verhaal. Archief van het Provinciaal integratiecentrum, Project *Herinneringen/Hatiralar*, Interview met Ömer Çifeoglu.

37 De meeste Gentse pioniers kenden ‘iemand’ in een van de steden in de (wijde) omgeving van Gent, waar ze eerst een tijdlang verbleven. Het verhaal van Ömer is verre van uniek. Andere Turkse pioniers, zoals Faruk K. en Celal Kubat hadden ook vrienden of familie in Brussel, en leerden er nieuwe mensen kennen die hen hielpen in hun zoektocht naar werk. Kamel, een Algerijnse

pionier, woonde een tijdlang in bij een neef van hem in Lille, waar andere Algerijnen hem vertelden over de mogelijkheden in Gent.

38 Interview met Faruk K. in: Luc VANDEZANDE, *De positie van de eerste generatie Turkse mannen in Gent*, UGent, licentiaatsverhandeling, 1994.

39 Archief van het Provinciaal integratiecentrum, Project *Herinneringen/Hatiralar*, Interview met Cemil Demirci.

40 Archief van het Provinciaal integratiecentrum, Project *Herinneringen/Hatiralar*, Interview met Celal Kubat. Faruk K., een andere Turkse immigrant, had geen persoonlijke uitnodiging ontvangen om naar België te komen, maar om zichzelf beter voor te bereiden op de reis las hij wel de brieven die de emigranten stuurden: ‘Er waren geruchten. De heer X was naar België, Duitsland of Frankrijk gegaan om werk te vinden. Hij had dat gevonden en verdiende goed geld. [...] Ik heb navraag gedaan naar brieven van mensen die voor mij vertrokken waren. Ik heb die gelezen om te zien hoe ze het gedaan hadden en welke problemen en oplossingen er waren. Toen stond mijn besluit vast.’ Uit het interview met Faruk K. in: Luc VANDEZANDE, *De positie van de eerste generatie [...]*. José, die in 1966 in Gent aankwam, vertelt over hoe in zijn dorp Rianxo (Galicië, Spanje) al in de vroege jaren 1960 brieven begonnen toe te komen waarin verteld werd over de mogelijkheden om werk te vinden in Gent, en over de hulp die Madame Billault kon bieden aan Spaanse nieuwkomers die een job zochten: ‘Interviewer: Vous m’avez dit que vous êtes venus ici en taxi, et il y avait une dame, mais comment est-ce que vous saviez ça? Respondent: (lacht) Les uns par les autres, comme ça. Il y avait un contact, par exemple, quelqu’un qui venait, alors il écrivait une lettre à des parents ou à des amis, il disait “Tu peux venir parce que cette dame, elle s’occupe de toi. elle te donne du travail ici. Si tu n’es pas content, la semaine prochaine, elle te change”.’ Interview met José door Jozefien De Bock, Evergem, 28/08/2010.

41 Bijvoorbeeld Huseyin Y., een Turkse immigrant, was door zijn oom naar Gent uitgenodigd. Nog voor hij uit Turkije

vertrok, had zijn oom hem al een job gevonden, bij ACEC. Toen hij aankwam, kon hij meteen beginnen te werken. Interview met Huseyin Y. in: Luc VANDEZANDE, *De positie van de eerste generatie [...]*.

42 Eigen bezit, Union Cotonnière, Rapport du Comité de Direction, 20/08/1963. In de periode 1963-1966 konden arbeiders in de Union Cotonnière zo een bonus van 500 frank krijgen – een mooie som vergeleken met hun uurloon, dat tussen de 37,25 en de 49,50 frank lag. Zie: Jean DE BRUYN, *Een onderzoek naar de adaptatie van de gastarbeiders in het textielbedrijf N.V. U.C.O. Rooigem te Gent*, Arbeidershogeschool, scriptie, 1967, p. 19. Amand Mortier, voormalig personeelschef in Akzo-Fabelta, vertelde me dat zijn bedrijf een gelijkaardig systeem gebruikte. Interview met Amand Mortier door Jozefien De Bock, Vinderhout, 09/03/2011.

43 In de steekproef van Marokkaanse gezinnen bestudeerd door van den Berg-Eldering in de jaren 1970, bedroeg het gemiddelde tijdsverschil tussen het vertrek van het gezinshoofd en de gezinshereniging 6,7 jaar. Zie: Lotty VAN DEN BERG-ELDERING, *Marokkaanse gezinnen in Nederland*, Alphen aan de Rijn: Samsom, 1978, p. 59.

44 Partnermigratie was niet alleen numeriek, maar ook relatief gezien belangrijker voor de Turkse en Marokkaanse migratie-instroom in Gent: partnermigranten maakten 42 % van de Turkse (n=378) en 25 % van de Marokkaanse (n=197) aankomsten uit, in vergelijking met slechts 15 % van de Tunesische (n=145), 10 % van de Spaanse (n=87), 8 % van de Italiaanse (n=80) en 6 % van de Algerijnse (n=129) aankomsten.

45 In percentages gaat het om 72 % van de Turkse (n=220), 38 % van de Marokkaanse (n=149), 29 % van de Italiaanse (n=65), 18 % van de Tunesische (n=122) en 16 % van de Algerijnse (n=122) onafhankelijke immigranten.

46 Van mijn steekproef van onafhankelijke Italiaanse (n=14), Tunesische (n=47) en Algerijnse (n=33) immigranten die gehuwd waren bij aankomst of huwden tijdens hun verblijf in Gent, was respectievelijk 50 %, 55 % en 61 % gehuwd met een Belgische partner.

47 Van mijn steekproef van Spaanse immigranten die samen met of na hun partner in Gent aankwamen (n=23), behoorde 70 % tot de categorie onafhankelijke arbeidsmigrant en maar 30 % tot de categorie partnermigrant.

48 Zoals aangegeven in: Leo LUCASSEN & Jan LUCASSEN, *Winnaars en verliezers. Een nuchtere balans van vijf eeuwen immigratie*, Amsterdam: Bert Bakker, 2011.

49 Jean DE BRUYN, *Een onderzoek [...]*, p. 32.

50 Het Koninklijk Besluit van 20 juli 1967 verstrende de regelgeving over de uitvaardiging van arbeidsvergunningen aan buitenlandse arbeiders, met de bedoeling de komst van nieuwe buitenlandse arbeiders in een periode van groeiende werkloosheid zo veel mogelijk te beperken. Dat wetgevende initiatief volgde een administratieve praktijk die al in februari 1967 een aanvang genomen had, onder de vorm van een ministerieel besluit dat rondgedeeld was aan de plaatselijke besturen. Zie: Albert MARTENS, *Les immigrés. Flux et reflux d’une main d’œuvre d’appoint*, Leuven: Universitaire Pers, 1976, pp. 53-55; Jean DE BRUYN, *Een onderzoek [...]*, p. 22.

51 Albert MARTENS, *Les immigrés [...]*, pp. 139-142.

52 De daling van het aantal nieuwkomers in 1967 heeft zeker iets te maken met strikter immigratiebeleid; de gegevens op basis waarvan ik de aankomst van immigranten reconstrueerde betreffen immers enkel de ‘officiële’ aankomst van migranten in de stad, en hebben geen betrekking op diegenen die zich niet bij de Gentse bevolkingsdienst aanmeldde. Omdat mijn cijfers van mensen buiten de Europese Economische Gemeenschap echter al in januari 1967 dalen, lang voor het in werking treden van het betreffende Koninklijk Besluit, heeft de economische crisis waarschijnlijk toch ook een invloed gehad op die neergang.

53 Enkel de Italiaanse en de Spaanse arbeidsmigranten bleven in relatief grote aantallen in Gent aankomen. Alle Italiaanse arbeidsmigranten die in 1967 arriveerden en voor wie ik informatie heb betreffende hun eerste geregistreerde job (n=7), werkten voor een van de grote bouwondernemingen in de kanaalzone, net als 67 % van de Turken (n=6) en alle Tunesiërs (n=2). Alle Spaanse

- arbeidsmigranten die in 1967 arriveerden en van wie ik informatie heb over hun eerste geregistreerde job (n=3), werkten als huisbedienden. De andere Turkse (n=2) en Marokkaanse nieuwkomers (n=2) vonden werk in de textiel en in een glasfabriek.
- 54 In mijn steekproef van volwassen immigranten die in 1967 in Gent aankwamen, waren geen Algerijnen (n=1), 10 % van de Italianen (n=10), 25 % van de Spanjaarden (n=4), 20 % van de Tunesiërs (n=5), 60 % van de Marokkanen (n=5), en 65 % van de Turken (n=20) partnermigranten.
- 55 Stadsarchief De Zwarte Doos, Jaarverslagen van de stad Gent, 1968-1974.
- 56 Stadsarchief De Zwarte Doos, Jaarverslagen van de stad Gent, 1967-1971.
- 57 In mijn steekproef van mediterrane immigranten die tussen 1969 en 1971 in Gent aankwamen, waren 87 % van de Tunesiërs (n=30), 80 % van de Italianen (n=10), 74 % van de Marokkanen (n=50) en 67 % van de Algerijnen (n=6), maar slechts 53 % van de Spanjaarden (n=15) en 48 % van de Turken (n=58) mannen.
- 58 In mijn steekproef van mediterrane immigranten die tussen 1969 en 1971 in Gent aankwamen waren 100 % van de Algerijnen (n=6), 90 % van de Italianen (n=10), 90 % van de Tunesiërs (n=30), 80 % van de Spanjaarden (n=15), 72 % van de Marokkanen (n=50), en 52 % van de Turken (n=58) onafhankelijke immigranten. Van die onafhankelijke immigranten waren 100 % van de Algerijnen (n=6), 96 % van de Tunesiërs (n=27), 90 % van de Turken (n=30), 89 % van de Italianen (n=9), 83 % van de Marokkanen (n=36) en 67 % van de Spanjaarden (n=12) arbeidsmigranten. De anderen waren zelfstandigen, studenten en onderzoekers.
- 59 Interview met Abdelham, een Tunesische immigrant die in 1970 door UCO nv werd gerekruteerd, door Jozefien De Bock, Gent, 02/09/2010; Interview met Amand Mortier, voormalig personeelschef van Fabelta, door Jozefien De Bock, Vinderhout, 09/03/2011.
- 60 Ahmet AKGÜNDÜZ, *Labour Migration from Turkey to Western Europe, 1960-1974: a Multidisciplinary Analysis*, Aldershot: Ashgate, 2008; Anne FRENNET-DE KEYSER, La convention Belgo-Marocaine de main d'œuvre: un non-événement? In: *Trajectoires et dynamiques migratoires de l'immigration marocaine en Belgique*, Louvain-la-Neuve: Academia-Bruylant, 2004, pp. 215-250; HEIN DE HAAS, Morocco's Migration Experience: A Transitional Perspective. In: *International Migration*, 45(2007)4, pp. 39-70; Maria-José SANCHEZ, Les Espagnols en Belgique au XXe siècle. In: Anne MORELLI (red.), *Histoire des étrangers et de l'immigration en Belgique de la préhistoire à nos jours*, Brussel: Couleur Livres, 2004, pp. 279-296; Anne MORELLI, L'immigration italienne en Belgique au XIXe et XXe siècles. In: Anne MORELLI (red.), *Histoire des étrangers et de l'immigration [...]*, pp. 201-214.
- 61 Zie bijvoorbeeld: Ahmet AKGÜNDÜZ, *Labour Migration [...]*, pp. 78-80 en Maria-José SANCHEZ, Les Espagnols en Belgique [...], p. 281.
- 62 Alle geïnterviewden die vertelden dat ze nominatief gerekruteerd waren, waren gerekruteerd door dat bedrijf.
- 63 Interview met Mohamed door Jozefien De Bock, Gent, 09/08/2008.
- 64 'Ik kwam eerst naar Gent. Het eerste jaar had ik geen arbeidsvergunning. Ik kwam hier als toerist. In 1974 kreeg ik een arbeidsvergunning. Daarna ben ik naar Zele verhuisd. Interviewer: Door wie werd je hier opgevangen? Hoe vond je bijvoorbeeld een woning en werk? Respondent: Mijn Turkse vrienden die hier vóór mij gekomen waren, vonden voor mij een woning en ook om werk te vinden hielpen ze mij.' Interview met Hakan P. in: Luc VANDEZANDE, *De positie van de eerste generatie [...]*.
- 65 Archief van het Provinciaal integratiecentrum, Project *Herinneringen/Hatıralar*, Interview met Süleyman Aliç. Hetzelfde verhaal komt ook bij anderen terug, bijvoorbeeld bij Mehmet Koylu, een immigrant uit Emirdağ die in 1976 in Gent aankwam: 'In 1966 is de eerste van onze familie naar België gekomen. Mijn broer is eerst gekomen als toerist. Een vriend die voor hem was gegaan had hem gevraagd om ook over te komen. [...] Er was al veel familie van ons in Gent. Mijn broer en mijn oom woonden al in Gent. Gent is ook een beetje als Emirdağ, wij leven hier tussen onze mensen en vrienden van thuis.' Interview met Mehmet Koylu in Robin MERTENS, *Minder-heden of beter verleden? Turkse migratie in eigen beeldvorming. Het herinneringslandschap van een lokale gemeenschap te Gent*, UGent, licentiaatsverhandeling, 2000.
- 66 In mijn steekproef naar Turkse onafhankelijke immigranten die tussen 1960 en 1980 in Gent aankwamen en van wie ik de geboorteplaats ken (n=170), was 58 % geboren in Emirdağ of een van de omliggende dorpen (zoals Karacalar, Kuruca, Yenikapi ...).
- 67 Ahmet AKGÜNDÜZ, *Labour Migration [...]*, p. 88.
- 68 Stadsarchief De Zwarte Doos, Jaarverslagen van de stad Gent, 1968-1975.
- 69 James HOLLIFIELD, *Immigrants, Markets, and States: The Political Economy of Postwar Europe*, Cambridge (MA): Harvard University Press, 1992, pp. 73-74; Anthony MESSINA, *The Logics and Politics [...]*, pp. 29-30.
- 70 In mijn steekproef naar mediterrane immigranten die in 1974-1975 in Gent aankwamen, waren 100 % van de Italianen (n=8), 100 % van de Spanjaarden (n=9), 88 % van de Tunesiërs (n=33), 80 % van de Algerijnen (n=5), 76 % van de Marokkanen (n=21) en 60 % van de Turken (n=77) 'onafhankelijke immigranten'. Van die onafhankelijke immigranten kwamen 100 % van de Italianen (n=8), Marokkanen (n=16) en Spanjaarden (n=9), 97 % van de Tunesiërs (n=29), 93 % van de Turken (n=46) en 50 % van de Algerijnen (n=4) naar Gent als arbeiders.
- 71 Toch haalde Akzo-Fabelta-fabriek ook in 1974 nog een laatste contingent Tunesische arbeiders via de officiële rekruteringskanalen naar Gent. Interview met Amand Mortier door Jozefien De Bock, Vinderhout, 09/03/2011.
- 72 Nouria OUALI, Quarante ans de présence marocaine en Belgique. In: Nouria OUALI (red.), *Trajectoires et dynamiques migratoires de l'immigration marocaine en Belgique*, Louvain-la-Neuve: Bruylant-Academia, 2004, p. 26.
- 73 Interview met Bader, een Tunesische immigrant, door Jozefien De Bock, Gent, 14/04/2008. Bader zegt zelf mensen geholpen te hebben met het creëren van valse 'bewijzen' van hun aanwezigheid in België voor de migratiestop.
- 74 In mijn steekproef van mediterrane immigranten die tussen 1976 en 1980 in Gent arriveerden, kwamen 14 % van de Algerijnen (n=37), 26 % van de Tunesiërs (n=19), 33 % van de Marokkanen (n=36) en 58 % van de Turken (n=45) in de stad aan als partnermigranten. In dezelfde steekproef waren 6 % van de Marokkanen, 7 % van de Turken, 32 % van de Tunesiërs en 46 % van de Algerijnen in de stad aan als wetenschappelijk onderzoekers, studenten of stagiairs in een bedrijf. Opnieuw in dezelfde steekproef kwamen 14 % van de Algerijnen en de Marokkanen en 26 % van de Tunesiërs aan als cabaretartiesten. Hoewel officieel gezien de migratiestop van 1974 geen impact had op immigranten die België wilden binnenkomen om zich als zelfstandig ondernemer te vestigen, werd het in de praktijk veel moeilijker een vergunning te krijgen om als zelfstandige aan de slag te gaan. Zie: L. VAN LOOCK & V. HOBIN, Dossier Migratie in 1983. In: *Bareel, Tijdschrift voor wie ten dienste staat van buitenlanders*, 7(1984)25, pp. 10-11.
- 75 In mijn steekproef van Italiaanse immigranten die tussen 1976 en 1980 in Gent arriveerden, was er slechts 1 partner-migrant, 1 wetenschappelijk onderzoeker, 1 student en 3 artiesten. 10 waren arbeidsmigranten. Van de 7 arbeidsmigranten van wie ik informatie heb over hun beroep waren er 3 werkzaam in de bouw en 3 in de horeca.
- 76 Olympia BOVER & Pilar VELILLA, *Migration in Spain: historical background and current trends*, Bonn: IZA, 1999, p. 8.
- 77 Andreas WIMMER & Nina GLICK SCHILLER, Methodological Nationalism, the Social Sciences, and the Study of Migration: An Essay in Historical Epistemology. In: *International Migration Review*, 38(2003)3, pp. 576-610.